

Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 – územný a správny vývoj¹

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic
&
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Slovak Republic
e-mail: tisliar@phil.muni.cz
<https://orcid.org/0000-0002-0886-7499>

Doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.
Slovak Academy Science
Centre of Social and Psychological Sciences
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovak Republic
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6197-0519>

Populačné štúdie Slovenska 17:71-95

District establishment in Slovakia 1918 – 1945 – territorial and administrative development

The district administration in Slovakia has a rich tradition that dates back to the Middle Ages. Throughout the first half of the 20th century, it underwent several modifications as part of multiple public administration reforms, especially in response to the establishment of the Czechoslovak Republic and later the Slovak Republic. This article provides an overview of the various stages in the development of public administration, focusing on regional and local changes, particularly during the period between 1918 and 1945.

Keywords: governance reforms, district administration, 1918 – 1945, Slovakia

¹ Príspevok je výstupom riešenia grantových úloh: APVV-0199-20 „Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia“ a VEGA č. 1/0231/23 „Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia“.

Úvodom

Tradície okresného zriadenia na Slovensku majú korene už v stredoveku. Slúžnovské okresy fungovali ako súčasť župného systému Uhorska celé stáročia. Od roku 1886 zohrávali tieto inštitúcie dôležitú úlohu nielen pri sprostredkovaní župnej samosprávy, ale čoraz viac aj pri výkone štátnej správy. Slúžnovské úrady riadili slúžni, prípadne hlavní slúžni, ako župní zamestnanci. Po vzniku Československa tieto úrady pokračovali vo svojej činnosti, avšak za podstatne zmenených podmienok a s novými právomocami a úlohami. Správny systém na Slovensku bol do značnej miery poštátnený, čo sa priamo dotklo aj slúžnovských úradov a ich úradníkov, ktorí sa začali primárne venovať verejnej – vnútornej správe.

V období rokov 1918 – 1945 prebehli tri zásadné reorganizácie verejnej správy na Slovensku, ktoré ovplyvnili aj organizáciu okresov. Toto obdobie je preto rozdelené do štyroch fáz vývoja verejnej správy na Slovensku.

- Slúžnovské úrady od vzniku Československej republiky do uplatnenia župnej reformy (28. október 1918 – 31. december 1922).
- Okresné zriadenie (okresné úrady a okresná samospráva) počas župného zriadenia na Slovensku (1. január 1923 – 30. jún 1928).
- Okresné zriadenie (okresné úrady a okresná samospráva) počas krajiniského zriadenia na Slovensku (1. júl 1928 – 31. december 1939). Osobitnú podetapu tu predstavuje prechodné obdobie od prijatia autonómie Slovenska (7. októbra 1938 – 31. decembra 1939).
- Okresná správa (iba okresné úrady) v období Slovenskej republiky (1939 – 1945), obdobie nového župného zriadenia (1. január 1940 – apríl 1945).

Obdobie prechodných opatrení vo verejnej správe na Slovensku

Vznik Československa priniesol výrazné zmeny vo verejnej správe, ktoré mali prevažne dočasný a často aj predbežný charakter. Tieto úpravy sa zameriavali na zefektívnenie fungovania verejnej správy, jej podriadenie Československej republike a na postupné vytvorenie podmienok pre novú, predovšetkým jednotnú reformu verejnej správy.

Hoci Československo bolo založené ako unitárny štát, Slovensko nepredstavovalo osobitnú politickú jednotku. Právny systém však vychádzal z dvoch odlišných základov – na Slovensku platil uhorský právny systém, zatiaľ čo v západnej časti republiky rakúsky. Tento stav bol výsledkom dualizmu, ktorý sa formoval

v Rakúsko-Uhorsku od roku 1867 a mal vplyv na väčšinu politického a spoločenského života v monarchii. Vznikom Československa bolo nevyhnutné predovšetkým zaistiť platnosť oboch právnych systémov, čo sa dosiahlo recipovaním pôvodných právnych predpisov.² Tento právny krok, ktorý zaručil kontinuitu oboch právnych a správnych systémov z bývalej monarchie, dočasne ponechal v platnosti všetky platné zákony a nariadenia. Zároveň podriadil všetky samosprávne, štátne, zemské a župné úrady pod správu Československého národného výboru.³

V roku 1918 mali prijaté opatrenia dočasný charakter, ktorý bol doplnený významným zákonom o mimoriadnych prechodných ustanoveniach.⁴ Tento zákon začal formovať správny systém na Slovensku, pričom od úradníkov vyžadoval zloženie prísahy vernosti Československu⁵ a zavádzal slovenčinu ako úradný jazyk. Zároveň ustanovil pozíciu splnomocneného ministra s rozsiahlymi právomocami, ktorý sa stal najvyšším správnym orgánom na Slovensku.

Dôležitým krokom bolo poštátnenie úradníctva.⁶ Úradníci museli žiadať o prijatie do štátnej služby, pričom o ich spôsobilosti rozhodoval splnomocnený minister. Tí, ktorí podmienky nespĺňali, boli penzionovaní. Tento proces, spolu s prijatím sľubu vernosti Československej republike a zavedením slovenčiny do úradovania, mal za cieľ „očistiť“ správny aparát od nespoľahlivých úradníkov, ktorí zostali lojálni Uhorsku a Budapešti. Noví úradníci museli spĺňať aspoň základné kvalifikačné predpoklady, čo viedlo k rozsiahlym zmenám v úradníckych pozíciách. Následkom toho sa zistilo, že na Slovensku je nedostatok kvalifikovaných úradníkov,⁷ čo spôsobilo príchod odborníkov z českých krajín,⁸ čo neskôr vyvolalo vnútropolitické napätia.

Administratívne bolo Slovensko rozdelené na 16 žúp,⁹ ktoré sa prispôbili novým československým hraniciam. Župy riadil župan spolu s administratívnym

² Z. č. 11/1918 Sb. z. a n.

³ Tamže, čl. 3.

⁴ Z. č. 64/1918 Sb. z. a n.

⁵ Národný archív Českej republiky v Prahe (ďalej NAČR), f. Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945 (ďalej f. PMR), sign. 7969/1919. „*Prisahám a sľubujem na svoju česť a svedomie, že Československej republike vždy verným a jej vláde poslušným budem, že budem všetky štátne zákony zachovávať, všetky svoje úradné povinnosti dľa platných zákonov nariadení vykonávať pilne, svedomite a nestrannne, úradné tajomstvo nevyzradím o všetkom svojom konaní iba v prospech štátu a záujem služby dbať budem.*“

⁶ Z. č. 210/1920 Sb. z. a n. Zákon bol uplatnený v praxi na základe vl. nar. č. 361/1920 Sb. z. a n., http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1826_00.htm [25.4.2023], tlač 1826.

⁷ Pre výkon koncipientskej služby sa odporúčalo právne vzdelanie, úradnícka skúška. MVSR Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠABA), f. Bratislavská župa I., 1398 – 1922, sign. č. 1028/1919 prez.

⁸ PACELT, Vincent. *Převrat na Rožňavsku 1918 – 1919*. Rožňava, 1935; tiež MVSR – Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej: ŠABB), f. Gemersko-malohontská župa II., (1638) 1803 – 1922, sign. č. 1048/20 adm.

⁹ PEŤKO, Koloman. *Okresné zriadenie na Slovensku: Dejinný prehľad okresnej organizačnej sústavy*. Trenčín: Kníhtlačiareň okresných notárov v Trenčíne, 1931, s. 7.

výborom, ktorý menoval.¹⁰ Županova funkcia bola rozšírená o povinnosti podžupana, ktorého funkcia bola zrušená.¹¹ Na miestnej úrovni vykonávali správu hlavnoslužnovské úrady, vedené hlavnými slúžnymi, ktorí po zrušení funkcie podžupana prešli pod priame riadenie županov. Služni, dočasne nazývaní aj okresnými komisármi, sa venovali najmä politickej správe.¹² Služnovské úrady nemali žiadne samosprávne orgány a zostali pod pôsobnosťou uhorských zákonov, ktoré im vymedzovali právomoci v oblastiach, ako sú obecné a matričné záležitosti, zdravotníctvo, školstvo, veterinárna správa, pôdohospodárstvo, ale aj pasové, mýtné a policajné agendy.¹³ Služni tiež vykonávali funkcie v oblasti poľovníctva, rybárstva, lesnej polície a vodného hospodárstva.

Po vzniku Československa na Slovensku fungovalo 95 slúžnovských okresov,¹⁴ avšak zlúčením okresov Turňa a Moldava nad Bodvou sa tento počet stabilizoval na 94.¹⁵ Kompetenčne s nimi boli na rovnakej úrovni mestá so zriadeným magistrátom, Bratislava a Košice, kde agendu slúžneho vykonávali spoločne magistrát, mešťanosta a policajný kapitán.¹⁶

Po vzniku Československa prešli slúžnovské okresy úpravami svojich kompetencií v rôznych oblastiach, ako sú sociálne a hospodárske záležitosti, politická správa, podriadenosť notárov, dozor a administratívna policajná vrchnosť.¹⁷ Zmeny sa dotkli aj obecného zriadenia. V roku 1918 boli samosprávne orgány obcí rozpustené a

¹⁰ MOSNÝ, Peter. *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice : Právnická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1997, s. 90.

¹¹ NAČR, f. PMR, sign. č. 7696/1919.

¹² MVSR Štátny archív v Nitre (ďalej ŠANI), f. Nitrianska župa I., 1464 – 1922, sign. č. 187/1919 prez.

¹³ Základné kompetencie a činnosť bola definovaná do zákonných článkov XXI:1886; XXII:1886; XXXII:1894; XXXIV:1894; XIV:1876; XXI:1898; XXXVIII:1908; VII:1888; V:1903; VI:1903; XXXVIII:1868; XXVIII:1876; XXVI:1879; XXVII:1879; XXXIX:1895; LXVIII:1912; LXIX:1912; I:1890; XXXIV:1879; XX:1901; XII:1894; XIX:1907; XIII:1876; XLI:1899; XLII:1899; XXVIII:1900; XXIX:1900; II:1908; XLI:1907; XVII:1884; XIX:1888; XX:1883; XXIII:1885.

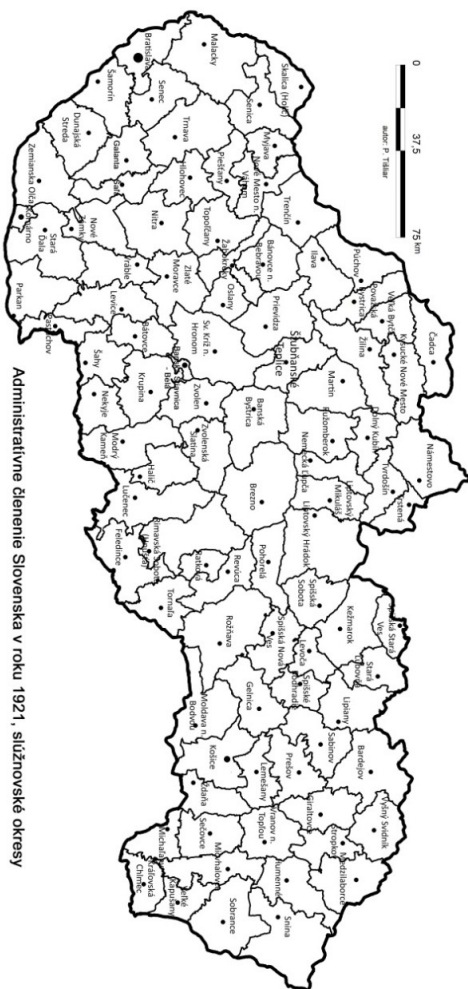
¹⁴ PEŤKO, Okresná organizačná sústava..., s. 6.

¹⁵ VI. nar. č. 606/1921 Sb. z. a n.

¹⁶ PEŤKO, Okresná organizačná sústava..., s. 7.

¹⁷ VI. nar. č. 561/1919 Sb. z. a n. – starostlivosť o vojnových poškodencom; z. č. 20/1920 Sb. z. a n. – vyvlastňovacie pokračovanie; z. č. 275/1920 Sb. z. a n. – ochrana nájomníkov; vl. nar. č. 22/1920 Sb. z. a n. – obchod s dobytkom; vl. nar. č. 96/1920 Sb. z. a n. – spotreba cukru; vl. nar. č. 192/1920 Sb. z. a n. – koža a obuv; vl. nar. č. 310/1920 Sb. z. a n. – ceny piva; vl. nar. č. 423/1920 Sb. z. a n. – žatvy a výkupu plodín; z. č. 187/1920 Sb. z. a n. – príspevky k náhrade škôd; vl. nar. č. 100/1921 Sb. z. a n., vl. nar. č. 45/1922 Sb. z. a n., z. č. 193/1920 Sb. z. a n. – vyvlastňovanie v oblasti stavebného ruchu; z. č. 210/1920 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 361/1920 Sb. z. a n.; z. č. 211/1920 Sb. z. a n. – obecní a obvodní notári; z. č. 75/1919 Sb. z. a n.; z. č. 663/1919 Sb. z. a n. – dozorná činnosť; z. č. 266/1920 Sb. z. a n.; z. č. 267/1920 Sb. z. a n.

nahradené menovanými komisiami. Municipálne mestá boli zrušené a, s výnimkou Bratislavy a Košíc, mestá boli zaradené ako veľké obce do slúžnovských okresov.¹⁸

Obr. 1: Služnovské okresy na Slovensku po vzniku Československa.¹⁹

¹⁸ Činnosť obcí definoval zák. čl. XXII:1886. Po vzniku Československa upravoval obecné zriadenie z. č. 64/1918 Sb. z. a n., § 1 – zastavil činnosť obecnej samosprávy; z. č. 275/1922 Sb. z. a n., § 1 a vyhláška ministra vnútra a MPS č. 345/1922 Sb. z. a n.

¹⁹ TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : SSP, 2013, s. 21.

Významnou zmenou bolo aj poštátnenie funkcie notára,²⁰ ktorý buď pôsobil ako obecný notár vo veľkých obciach, alebo ako obvodný notár pre menšie obce. Notári boli podriadení príslušnému slúžnemu.²¹ Pred týmito zmenami mal notár významné postavenie ako volený obecný zamestnanec, s právomocami v takmer všetkých oblastiach obecnej správy.²² Nové usporiadanie posilnilo jeho úradnícku rolu, najmä v oblasti dozoru a sprostredkovania výkonu štátnej správy na obecnej úrovni. Obecná samospráva bola čiastočne obnovená až v roku 1922, zákonom č. 243/1922 Sb. o obecnom zriadení.

Poriadkovú službu a bezpečnosť zabezpečovalo v okresoch četníctvo, ktoré bolo podriadené slúžnovskému úradu,²³ pričom jeho služba a výcvik boli riadené ministerstvom vnútra.²⁴

Napriek týmto úpravám sa verejná správa na Slovensku do roku 1922 nevyriešila hlavný problém – odlišný systém správy medzi Slovenskom a českými krajinami. V západnej časti Československa bola verejná správa založená na zemskej politickej správe, ktorú reprezentovali miestodržiteľstvá v Čechách, na Morave a Sliezske.²⁵ Na regionálnej úrovni pôsobili okresné politické úrady, ktoré viedli okresní hejtmani. V českých krajinách nebola vytvorená funkcia obecného notára. Tieto odlišnosti v správe si vyžadovali reformu s cieľom unifikácie a zefektívnenia verejnej správy.

V prechodnom období československá vláda zjednotila a podriadila verejnú správu na Slovensku týmito opatreniami:

- vytvorenie funkcie Ministra pre správu Slovenska ako najvyššieho správneho orgánu,
- poštátnenie úradníkov a vymenovanie županov a hlavných slúžnych, spolu so zmenami v úradníckom aparáte (prísaha vernosti Československu, menovanie úradníkov na základe politickej spoľahlivosti, doplnenie úradníkov z Čiech),
- rozpustenie župných a obecných výborov a vymenovanie nových administratívnych výborov,
- zmena statusu magistrátnych miest a poštátnenie obecnej agendy.

²⁰ *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945: II. 1918 – 1945.* Bratislava : SAV, 1973, s. 194, § 3 z. č. 243/1922 Sb. z. a n.; poštátnenie obecných a obvodných notárov – vl. nar. č. 383/1920 Sb. z. a n.

²¹ Z. č. 211/1920 Sb. z. a n., §10-11.

²² PETKO, Koloman. *Obecní notáři a veřejná správa.* Martin : Kníhtlačársky úč. spolok v Turčianskom sv. Martine, 1932, s 35.

²³ Z. č. 299/1920 Sb. z. a n., §§ 2, 7, 10.

²⁴ Tamže, § 2.

²⁵ SCHELLE, Karel. *Tradice zemského zřízení.* Brno : Masarykova univerzita, 1992, s. 2-5; HLEDÍKOVÁ, Zdenka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích : Od počátku státu po současnost.* Praha : Lidové noviny, 2007, s. 350.

Medzivojnové župné zriadenie

Hoci prechodné obdobie trvalo viac ako tri roky, už krátko po vzniku Československa sa objavila diskusia o potrebe zmeniť a upraviť správny systém. V tejto súvislosti možno spomenúť niekoľko neúspešných návrhov, napríklad návrh Ferdinanda Pantůčka a Milana Hodžu z roku 1918, ktorý mal za cieľ aplikovať zemské zriadenie podľa českého modelu aj na Slovensku.²⁶ Aj v tomto kontexte sa v roku 1919 intenzívne pracovalo na novom usporiadaní regionálnej správy. Ministerstvo vnútra rozoslalo dotazníky viacerým inštitúciám, aby získalo ich názor na možné zavedenie krajského zriadenia.²⁷ Kraje mali zabezpečiť nielen lepšiu integráciu Slovenska do nového správneho systému, ale aj zefektívniť správu na západe republiky prostredníctvom menších správnych jednotiek. Ani tento návrh sa však nepodarilo presadiť. Celé úsilie nakoniec viedlo k prijatiu zákona o župnom zriadení.²⁸

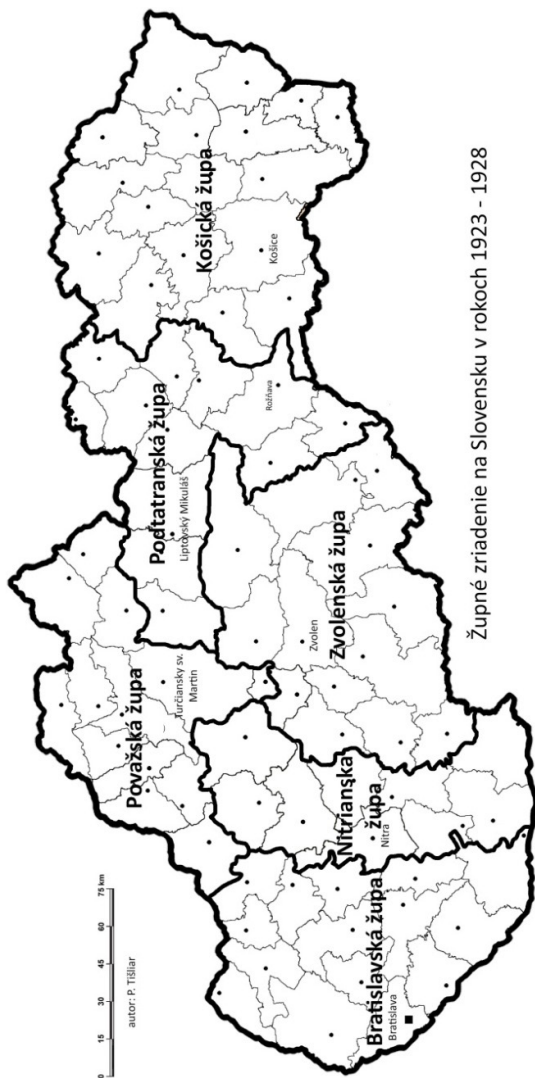
Hoci bol tento zákon schválený už v roku 1920, trvalo pomerne dlho, kým sa jeho jednotlivé ustanovenia začali postupne uplatňovať v praxi. Zaujímavosťou je, že aj keď cieľom zákona bolo uplatniť jednotný systém správy v Československu, v skutočnosti sa tak nestalo. Nová úprava nadobudla účinnosť 1. januára 1923, ale najskôr len výlučne na Slovensku a ani to nie v plnom rozsahu. Župný zákon priniesol zmeny v územnosprávnom členení. Vzniklo šesť nových žúp, často nazývaných termínom „veľžupy“, ktoré zastupovali župné úrady. Počet okresov sa v tomto období znížil na 79, v ktorých začali pôsobiť namiesto slúžnovských okresné úrady.²⁹

²⁶ LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : SAV, 1966, s. 14-16.

²⁷ Tamže, s. 86-87.

²⁸ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n.

²⁹ Tamže, § 2, príloha A. Nové župné zriadenie bolo uvedené do života vl. nar. č. 310/1922 Sb. z. a n., len na území Slovenska - § 1 cit. vl. nar.

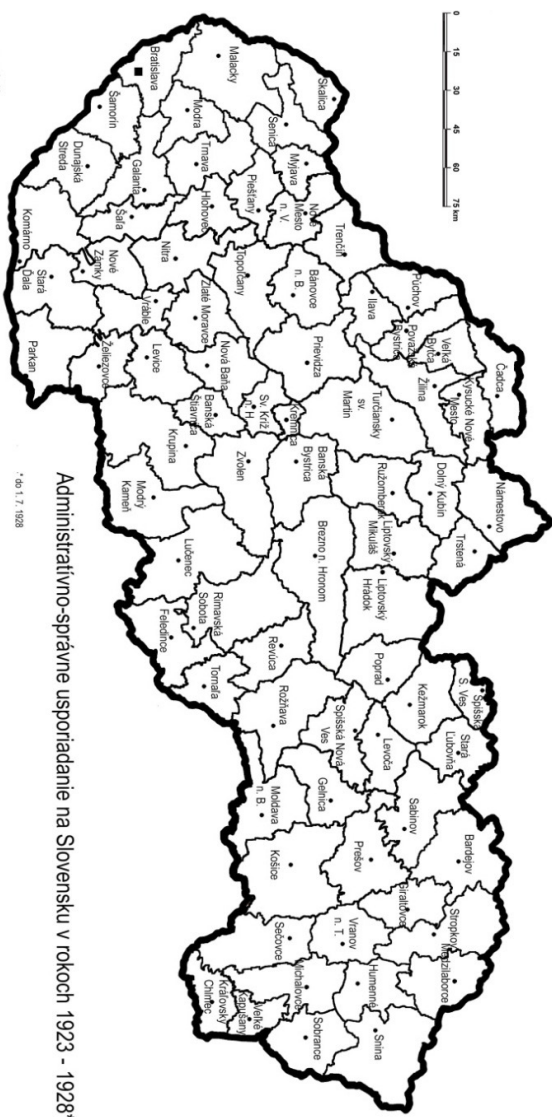

Župné zriadenie na Slovensku v rokoch 1923 - 1928

Obr. 2: Župy na Slovensku v rokoch 1923 – 1928.³⁰

³⁰ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 32.

autor: P. Tisliar

Obr. 3: Okresné zriadenie v rokoch 1923 – 1928.³¹

³¹ Tamže, s. 33.

Hoci sa župy oficiálne označovali číslami, rýchlo sa rozšírili názvy podľa sídelných miest alebo geografických celkov. Zvlášť sa vyčlenila župná expozitúra v Rožňave, ktorá patrila k č. XV. – Podtatranskej župe so sídlom v Liptovskom Mikuláši.³² Dôvodom netradičného územného usporiadania, v ktorom Podtatranská župa zasahovala do značnej časti severného a niektorých oblastí južného Slovenska, boli predovšetkým národnostné otázky. Tieto otázky sa stali neoddeliteľnou súčasťou nielen vnútornej, ale aj zahraničnej politiky medzivojnovej Československej republiky. Snaha usporiadať územnú správu tak, aby menšiny nemali prevážajúce zastúpenie, sa odrazila aj v novom okresnom usporiadaní. Príkladom je vytvorenie kremnického okresu, v ktorom bola významná úloha „nemecká karta“.³³ Splnomocnený minister už v roku 1920 navrhol zriadiť Kremnický okres s prevažne nemeckým obyvateľstvom zlúčením niektorých obcí z okolitých okresov so sídlom v Štubnianskych Tepliciach (dnes Turčianske Teplice). Avšak unifikačné ministerstvo tento návrh zamietlo z dôvodu výrazného národnostného zastúpenia. Ministerstvo navrhovalo len formálne presunúť slúžnovský úrad z Teplíc do Kremnice, kde už dlhší čas pôsobil okresný súd a ďalšie špecializované inštitúcie. Napokon síce vznikol samostatný okres Kremnica, ale tvorila ho len samotná Kremnica a niekoľko okolitých dedín,³⁴ čo jasne naznačovalo jeho nadbytočnosť. Okrem toho bolo územné rozdelenie okresov problematické aj v iných oblastiach Slovenska. Už v januári 1923 minister vnútra nariadil vytvorenie expozitúry v Šahách (patriacej pod okres Krupina)³⁵ a v roku 1925 vznikla ďalšia expozitúra na východnom Slovensku vo Vyšnom Svidníku, ktorá patrila do okresu Stropkov.³⁶

Župná reforma neobmedzila svoje účinky iba na nové územné členenie Slovenska, ale priniesla aj zmeny v kompetenciách jednotlivých úradov. Nové župné úrady nadviazali na činnosť predchádzajúcich orgánov, pričom získali právomoci, ktoré predtým patrili županovi, podžupanovi, administratívneho výboru a župnému právnenému zástupcovi. Zároveň prevzali aj kompetencie štátnych odborných úradov, ako boli štátne stavebné, kultúrno-technické a lesné úrady, ako aj inšpektoráty pre lesy a hospodárstvo. Na týchto úradoch pracoval aj štátny župný zverolekár.³⁷

³² Vyhláška ministra vnútra č. 366/1922 Sb. z. a n., na základe čl. II. vl. nar. č. 299/1922 Sb. z. a n. Košická župa vznikla ešte pred uplatnením župného zákona v roku 1922 zlúčením abovsko-turnianskej, šarišskej, zemplínskej a časti užhorodskej župy, vl. nar. č. 280/1922 Sb. z. a n.

³³ NAČR, f. Ministerstvo vnútra – Stará registratúra, 1918 – 1938 (ďalej f. MV-SR), sign. č. 819/20.

³⁴ NAČR, f. MV-SR, sign. č. 12963/22.

³⁵ Vyhláška MV č. 15/1923 Sb. z. a n., §1.

³⁶ Vyhláška MV č. 209/1925 Sb. z. a n., § 1.

³⁷ Vl. nar. č. 383/1922 Sb. z. a n. Vykonávacie ustanovenie – vyhláška ministra zemedelstva, ministra vnútra a MPS č. 116/1924 Sb. z. a n.; vyhláška min. verejných prác a min. zemedelstva v dohode s MV a MPS č. 22/1923 Sb. z. a n.

V rámci župného zriadenia bola vytvorená samosprávna zložka, ktorú reprezentovali nové župné zastupiteľstvá a ich prípravné a kontrolné orgány, známe ako župné výbory. Hoci pôvodne sa predpokladalo, že budú dozerat' na obce, túto kompetenciu napokon prevzala okresná samospráva.³⁸

Na úrovni okresov organizovali verejnú správu okresné úrady, ktoré preberali agendy predchádzajúcich slúžnovských úradov. Na čele týchto úradov stáli okresní náčelníci, ktorí mali rovnaké postavenie ako kedysi slúžni. Títo náčelníci boli štátnymi úradníkmi a podliehali priamo županom.³⁹

Práca okresných úradov sa sústredila do štyroch hlavných agendových skupín.⁴⁰ Najdôležitejšia bola prezidiálna agenda, ktorá sa zaoberala „štátnopolitickými“ otázkami, teda výkonom štátnej a verejnej správy, ako aj všetkými dôvernými podaniami. Administratívna agenda sa zameriavala na hospodárske záležitosti, revíziu hospodárenia obcí, celú živnostenskú agendu, ako aj štatistické výkazy a evidencie okresného hospodárstva. K vojenskej agende patrili vojenské záležitosti, okrem odvodných a doplňovacích prác.⁴¹ Poslednou agendou bola priestupková agenda, ktorá sa týkala drobných priestupkov a bola spravovaná trestným policajným sudcom, ktorý bol jedným z referentov s právnickým vzdelaním.⁴²

Okrem okresných úradov pracovala v okresoch aj samosprávna zložka reprezentovaná okresným výborom.⁴³ Išlo o nový prvok, keďže predchádzajúce slúžnovské okresy nemali samosprávu. Okresný výbor, volený na štyri roky, mal osem členov a osem náhradníkov. Občania v danom okrese, ktorí dosiahli vek 30 rokov, mali pasívne volebné právo, zatiaľ čo aktívne mohli voliť od 21 rokov.⁴⁴

³⁸ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 24-26.

³⁹ Z. č. 126/1920 Sb. z. a. n., § 7.

⁴⁰ MVSR Štátny archív v Bytči, pobočka v Čadci (ďalej: ŠABY, p. Čadca), f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945 (ďalej: f. OÚ Čadca), sign. č. 1412/1927 prez., sign. č. 682/1931 prez., č. 934/1931 prez., sign. č. 1 – R/1933 a č. 9 – T/1933, sign. č. 128/1935 prez.; MVSR Štátny archív v Levoči, pobočka v Poprade (ďalej: ŠALE, p. Poprad), f. Okresný úrad v Kežmarku, 1923 – 1945, sign. č. 8/1926 prez., sign. č. 1276/1927 prez., sign. č. 1386/1929 prez., č. 11/1930, sign. č. 1196/1930 prez., č. 22/1931 prez., sign. č. 371/1931 prez., sign. č. 37 – R/1932, sign. č. 8/1932 prez., sign. č. 540/1934 prez., sign. č. 1379/1935 prez., sign. č. 40/1936 prez., sign. č. 601/1937 prez.; ŠALE, p. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, 1923 – 1945 (ďalej: f. OÚ Poprad), sign. č. 50/1928 prez., sign. č. 936/1931 prez., sign. č. 1016/1933 prez., sign. č. 865/1935 prez., sign. č. 1539/1937 prez.; ŠALE, p. Poprad, f. Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi, 1923 – 1945, sign. č. 129/1939 prez.; MVSR Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave (ďalej: ŠAKE, p. Rožňava), f. Okresný úrad v Rožňave, 1923 – 1938 (ďalej: f. OÚ Rožňava), sign. č. 43/1923 prez., sign. č. 1014/1928 prez., sign. č. 577/1931 prez., sign. č. 899/1935 prez.

⁴¹ Výnos MV č. 93.173/3 – 1922, § 105. Publikované In: PONIČAN, Pavel. *Príručka administratívneho práva platného na území Slovenska so zvláštnym zreteľom na župnú reformu*. Bratislava 1925, s. 289-333.

⁴² ŠABY, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 746/1929 prez.

⁴³ Z. č. 126/1920 Sb. z. a. n.

⁴⁴ Z. č. 330/1920 Sb. z. a. n., § 61.

Volebný zákon zakazoval kumuláciu funkcií, takže úradníci obcí, okresných úradov a členovia iných okresných výborov, župných samospráv a národného zhromaždenia nemohli kandidovať.⁴⁵ Voľby do okresného výboru vyhlasoval príslušný župan a dohľad nad nimi mala okresná volebná komisia, ktorú viedol okresný náčelník a ktorú tvorili zástupcovia volených politických strán. Kandidujúce strany museli zaslať kandidátne listiny s minimálne 50 podpismi voličov. Zvolení členovia okresného výboru skladajú sľub vernosti Československej republike do rúk okresného náčelníka. Členstvo v okresnom výbore mohlo zaniknúť zrieknutím sa funkcie alebo zistením okolností, ktoré bránili vykonávaniu funkcie, pričom o strate členstva rozhodoval volebný súd. Členstvo zaniklo aj rozpustením okresného výboru, o čom rozhodoval župan.⁴⁶

Predsedom okresného výboru bol okresný náčelník. Mal povinnosť zvolávať okresný výbor aspoň raz mesačne, rovnako ak o to požiadali najmenej traja členovia výboru. Okresný náčelník mal na starosti prípravu programu rokovania a mohol delegovať svoje predsedníctvo na niektorého úradníka okresného úradu.⁴⁷ Plénum okresného výboru sa uznášalo nadpolovičnou väčšinou, pričom niektoré otázky vyžadovali na schválenie dvojtretinovú väčšinu. Zápisnice zo zasadnutí okresného výboru sa predkladajú župnému úradu na kontrolu.⁴⁸ Podrobnosti o činnosti okresného výboru boli stanovené rokovacím poriadkom pre župné a okresné zastupiteľstvá a výbory.⁴⁹

Okresný výbor mal kompetencie predovšetkým v hospodárskej oblasti správy okresu. Zameriaval sa na vnútorné záležitosti, ktoré presahovali záujmy obcí a nepatrili do kompetencie župného zastupiteľstva. Uznášal sa na výške poplatkov, príspevkov, dávok a daní v okrese⁵⁰ a mal právo zakladať okresné podniky a zariadenia.⁵¹ Stal sa tak samostatnou právnickou osobou s právom nadobúdať práva a záväzky.

Okresný majetok spravoval okresný výbor pod dohľadom okresného náčelníka.⁵² Okresný výbor mohol rozhodovať o zaťažení hnutelného a nehnuteľného majetku, prenájme alebo poskytnutí pôžičky, pričom v druhom prípade bolo potrebné dodatočné schválenie župným výborom.⁵³ Medzi trvalé činnosti okresného výboru patrilo zostavenie okresného rozpočtu na kalendárny rok,⁵⁴ ktorý bol posudzovaný

⁴⁵ Tamže, § 62.

⁴⁶ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 71 s odvolaním sa na § 15 cit. zákona.

⁴⁷ Tamže, § 74, porovnaj § 17 cit. zákona.

⁴⁸ Tamže, § 76, tiež pozri §§ 19, 22, 23, 25, 28, 29 a 62 cit. zákona.

⁴⁹ VI. nar. č. 26/1924 Sb. z. a n., príloha C – okresné výbory.

⁵⁰ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 79.

⁵¹ Tamže, § 78.

⁵² Tamže, §§ 81 a 82.

⁵³ Tamže, § 83.

⁵⁴ Tamže, § 86.

župným úradom. Návrh rozpočtu hodnotila aj volená okresná finančná komisia,⁵⁵ ktorá bola kontrolným orgánom celého okresného hospodárstva. Nemohla však kontrolovať hospodárenie obcí, pretože okresný výbor mal na starosti schvaľovanie obecných záverečných účtov a rozpočtov.⁵⁶ Okrem finančnej komisie mohli vzniknúť aj ďalšie komisie zamerané na rôzne oblasti činnosti okresného výboru, pričom ich zriadenie záviselo od potrieb okresného výboru.

Dozorné právo okresného výboru upravoval osobitný zákon platný len pre Slovensko.⁵⁷ Okresný výbor mal dozornú právomoc nad malými a veľkými obcami, okrem pôsobnosti v správnom súdnictve. Zákon výslovne určoval rovnakú pôsobnosť, akú mali predtým zrušené municipálne výbory.⁵⁸ To znamenalo, že uznesenia obcí, ktoré museli byť schválené vyššou inštanciou, spadali pod okresný výbor. Rovnako platilo aj pre odvolania, takže okresný výbor fungoval ako odvolacia inštancia druhej úrovne.

Okresný výbor mal právo zamestnávať pracovníkov pre správu ústavov a rôznych zariadení, pričom prijímanie zamestnancov vyžadovalo súhlas župana.⁵⁹ Okresný výbor mal aj pomocnú funkciu, ktorá sa týkala spolupráce pri realizácii uznesení župného zastupiteľstva.⁶⁰ Tento výbor mal byť nápomocný aj v oblasti správneho súdnictva,⁶¹ pokiaľ išlo o verejno-právne spory, pričom konkrétny postup bol upravený samostatným zákonom.⁶² Avšak predpisy, ktoré by detailne definovali jeho kompetencie, neboli prijaté,⁶³ a tak tento zákon ostal nevyužitý.

Okresný výbor nemal vlastný výkonný orgán, a preto bol za prípravu a realizáciu všetkých uznesení zodpovedný okresný náčelník, ktorý bol predsedom výboru, ako aj príslušný okresný úrad. Okresný náčelník pravidelne informoval okresný výbor o vykonaní uznesení.⁶⁴ V prípade, že uznesenie bolo v rozpore s platnými právnymi predpismi, mohol okresný náčelník jeho realizáciu pozastaviť, pričom členovia výboru sa mohli odvolať k županovi. Definitívne rozhodnutie v tejto veci patrilo ministerstvu vnútra.⁶⁵

Pokiaľ ide o porovnanie župnej a okresnej samosprávy v tomto období, okresný výbor mal podobnú pozíciu na úrovni okresu, akú malo župné zastupiteľstvo na úrovni župy. Pôsobnosť oboch orgánov bola v rámci ich územného pôsobiska

⁵⁵ Tamže, §§ 85 a 88.

⁵⁶ Pozri bližšie z. č. 329/1922 Sb. z. a n. a z. č. 241/1922 Sb. z. a n.

⁵⁷ Z. č. 241/1921 Sb. z. a n.

⁵⁸ Dozorné právo municipálneho výboru pozri bližšie § 47 zák. čl. XXI:1886, pozri z. č. 241/1921 Sb. z. a n., §§ 1-4.

⁵⁹ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 91.

⁶⁰ Tamže, § 92.

⁶¹ Tamže, § 93.

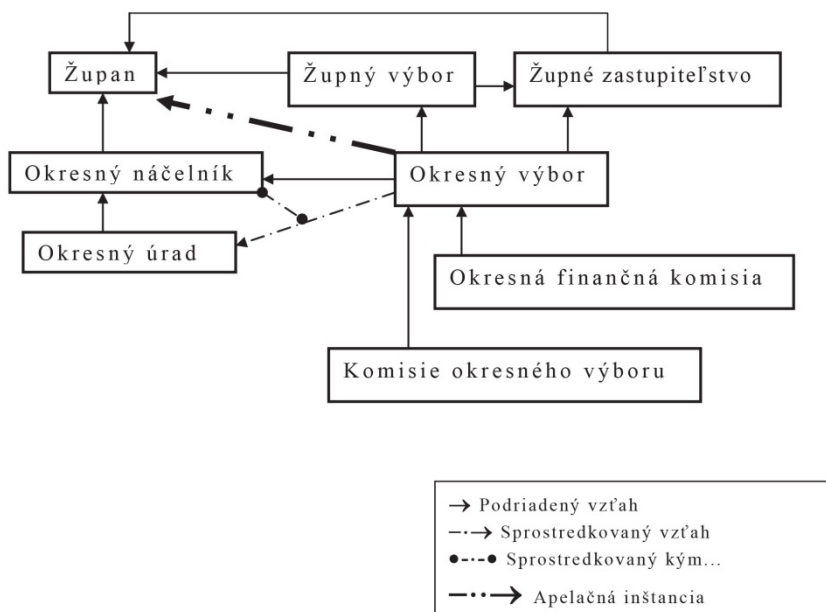
⁶² Z. č. 158/1920 Sb. z. a n., § 1.

⁶³ Tamže, §§ 42 a 43.

⁶⁴ Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 90.

⁶⁵ Tamže, § 97.

porovnateľná, s výnimkou normotvornej právomoci, ktorú mal len župný výbor. Rozdiely sa prejavili aj v počte volených členov. V okresoch bol presne stanovený počet členov okresného výboru, zatiaľ čo v župe sa tento počet odvíjal od počtu obyvateľov župy. Časť členov župnej samosprávy bola menovaných, zatiaľ čo všetci členovia a náhradníci okresného výboru boli výlučne volení. Okresný výbor nevolil „užší, prípravný a kontrolný výbor“. Jeho uznesenia sa realizovali výhradne prostredníctvom okresného náčelníka. Naopak, pri župnom zastupiteľstve fungoval župný výbor, pričom samospráva bola priamo napojená na župný úrad a župana, ktorý bol jeho prednostom. Zasadania okresného výboru a župného zastupiteľstva boli verejné.

Obr. 4: *Kompetenčné vzťahy okresnej samosprávy 1923 – 1928.*⁶⁶

Okresný výbor aj župné zastupiteľstvo mali povinnosť zvoliť si finančnú komisiu a mohli zriaďovať aj iné poradné komisie. Existoval medzi nimi podriadený vzťah, pretože okresný výbor slúžil ako pomocný orgán župného zastupiteľstva a župana. Župné zastupiteľstvo kontrolovalo a pripomienkovalo záverečné účty okresu, rozpočet a zápisnice okresného výboru.

Predsedia oboch zložiek zastupiteľstva boli štátnymi úradníkmi, konkrétne prednostami župných a okresných úradov, pričom existovala možnosť prenesenia funkcie predsedníctva na iného štátneho úradníka z príslušných úradov. Takíto

⁶⁶ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 45.

predsedovia však nemali hlasovacie právo. Ministerstvo vnútra mohlo obidve samosprávne orgány rozpustiť.

K podriadeným úradom okresného úradu patrili predovšetkým obecní a obvodní notári, čo predstavovalo slovenskú špecifikáciu, ktorá v západnej časti republiky neexistovala. Títo notári boli najnižšou úrovňou štátnej správy. Zmienku si zaslúži aj četníctvo, ktoré bolo podriadené okresnému úradu v oblasti bezpečnosti a udržiavania poriadku, podobne ako to bolo predtým v prípade slúžnovského úradu.⁶⁷

Župný zákon obsahoval aj koncepciu vytvorenia veľkých nadregionálnych župných zväzov, ktoré mali reprezentovať celú krajinu, avšak tieto plány sa nakoniec neuskutočnili. Mali slúžiť ako určitá forma celokrajinskej samosprávy a priblížiť sa požiadavke autonómie Slovenska v rámci Československa,⁶⁸ ktorá bola podporovaná niektorými politickými silami. Mali tiež fungovať ako náhrada zemského zriadenia v českých oblastiach, avšak myšlienka zavedenia župného systému sa tam nestretla s pozitívnym ohlasom, a jej realizácia sa stále oddaľovala, až napokon vôbec neprebehla.⁶⁹ Župná reforma sa čiastočne realizovala v roku 1926 len na území Podkarpatskej Rusi, kde bola založená Mukačevská župa.⁷⁰

Týmto spôsobom župná reforma neodstránila dualizmus v československej verejnej správe. V skutočnosti došlo k jeho prehĺbeniu. Napriek tomu je možné konštatovať, že správa na Slovensku sa stala flexibilnejšou a prehľadnejšou. To dokazuje aj anketa publikovaná v časopise *Průdy*, ktorá obsahovala viaceré články o pozitívnych skúsenostiach a výhodách župného zriadenia na Slovensku. Poprední odborníci na župný zákon, ktorí sa vyjadrili pri oznámení novej etapy reformy verejnej správy avizovanej v rokoch 1925/1926, jednoznačne potvrdili pozitívne prijatie nových trendov a zlepšenie fungovania verejnej správy na Slovensku.⁷¹ Môžeme súhlasiť s názorom, že župná reforma zabezpečila, že nový štátny útvar získal definitívnu kontrolu nad správou Slovenska.

Verejná správa počas Slovenskej krajiny

Problém nekompatibility správy naďalej rezonoval v spoločnosti. Župná reforma nesplnila svoje základné ciele a bola nahradená zmenou, ktorá prišla zo západnej časti Československa. Krajinské zriadenie, ktoré bolo v praxi uplatnené

⁶⁷ Z. č. 211/1920 Sb. z. a n., § 10; z. č. 299/1920 Sb. z. a n.

⁶⁸ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 24-25.

⁶⁹ HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích..., s. 351.

⁷⁰ VI. nar. č. 84/1926 Sb. z. a n.

⁷¹ MEDVECKÝ, Ludevít. Ciele župnej reformy. In: *Průdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 75-82; LAŠTOVKA, Karel. Zemské či střední župy? Příspěvek k anketě Průdů podává prof. Dr. Laštovka. In: *Průdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 82-93; PONIČAN, Pavel. Zeme či župy? In: *Průdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 94-103; NOVÁK, Ján. Nové administratívne sriadenie v praxi. In: *Průdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 103-112.

zákonom o politickej správe z roku 1927 a začalo platiť od 1. júla 1928,⁷² zásadne pretransformovalo dovtedajší systém správy. Dôvodová správa ústavno-právneho výboru kládla dôraz na potrebu zjednotenia správy⁷³ a upozornila na problematickú vnútornú spojitosť žúp, pričom zdôraznila, že ich zavedenie v západnej časti Československa by nebolo efektívne. Zaujímavá bola aj zmienka o „*vyhovení požiadaviek slovenskej osobitosti*“ v kontexte vzniku Slovenskej krajiny.⁷⁴ V tom čase bola totiž súčasťou československej vlády aj Slovenská ľudová strana, ktorá dlhodobo, najmä prostredníctvom svojho predsedu Andreja Hlinku, požadovala autonómne postavenie Slovenska v rámci Československa. Mnohí v prijatí krajinského princípu videli krok smerom k tomuto cieľu.⁷⁵

V novele župného zákona z roku 1927 sa na Slovensku uskutočnili významné zmeny vo verejnej správe, najmä v oblasti okresného zriadenia a jeho samosprávnej zložky. Nová etapa reformy zrušila župné zriadenie, ktoré do tej doby reprezentovali župné úrady a ich samospráva. Formálne zanikli aj okresné úrady a okresné výbory. Spomenúť treba aj zánik funkcie splnomocneného ministra, ktorú možno považovať za súčasť novej reformy.⁷⁶ Novela vytvorila Slovenskú krajinu s krajinským úradom ako najvyššou správnu inštitúciou a jej samosprávnou zložkou, ktorou bolo krajinské zastupiteľstvo, výbor a komisie. Krajinské orgány prevzali kompetencie bývalých župných úradov a ich samosprávy.⁷⁷

Na regionálnej úrovni pokračovali v pôsobení okresné úrady, ku ktorým bola priradená samospráva v podobe okresných zastupiteľstiev, výborov a komisií, ktoré získali kompetencie predchádzajúcej regionálnej správy.⁷⁸ Tým sa regionálna správa posilnila. Nové okresné úrady postupne nadobudli nielen kompetencie zrušených okresných úradov, ale aj vybrané agendy bývalých župných úradov, ktoré spočiatku formálne prevzal krajinský úrad. Tento presun sa týkal viacerých záležitostí. Patrilo sem vyvlastňovanie, štátne občianstvo, niektoré obecné záležitosti (okrem magistrátnych), tlačové a spolkové záležitosti, manželské otázky, správa ľudových škôl a detských opatrovní, verejné cesty a mýta, ako aj niektoré poľnohospodárske a stavebné záležitosti.⁷⁹ Medzi najvýznamnejšími presunmi bola aj celá obecná agenda v súlade s ešte platným zákonom článku XXII:1886 a právomoc rozpúšťania

⁷² Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., hlava druhá, ods. 1.

⁷³ JOACHIM, Václav – HOLL, Richard – JABŮREK, Leopold: *Soubor předpisů o organizaci a působnosti zemských a okresních úřadů a zastupitelstev. První svazek*. Praha: Státní tiskárna v Praze III., 1928, s. 285.

⁷⁴ Tamže, s. 291.

⁷⁵ LIPSCHER, Ladislav. *Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 57-58.

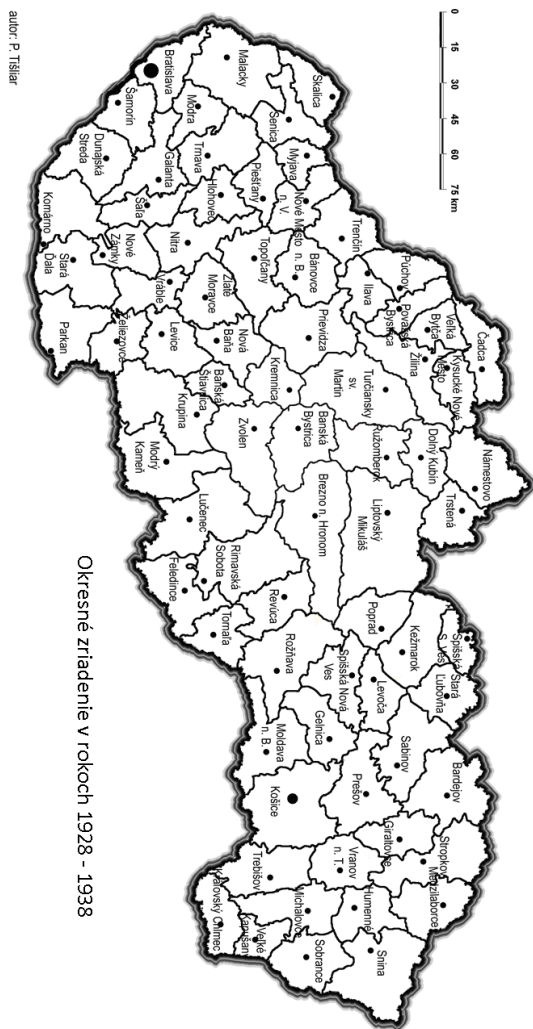
⁷⁶ VI. nar. č. 94/1928 Sb. z. a n.

⁷⁷ Tamže, §§ 1 a 5.

⁷⁸ Tamže, § 4, tiež čl. 1.

⁷⁹ VI. nar. č. 186/1929 Sb. z. a n.; VI. nar. č. 149/1936 Sb. z. a n.; VI. nar. č. 150/1936 Sb. z. a n.

obecných orgánov. Celkovo išlo predovšetkým o presun agent, ktoré uľahčovali občanom prístup k úradom.

Obr. 5: Okresy počas krajiniského zriadenia v rokoch 1928 – 1938.⁸⁰

Nová etapa reformy správy sa dotkla aj územnej správy. Zrušila tzv. veľžupy a čiastočne sa zmenili aj okresné hranice. Osobitné vládne nariadenie zriadilo na

⁸⁰ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 55.

Slovensku 77 okresov,⁸¹ pričom tieto zmeny mali predovšetkým lokálny charakter. Dve najväčšie mestá, Bratislava a Košice, si zachovali osobitné postavenie a plnili úlohy okresných úradov.⁸²

Organizácia práce okresných úradov sa nezmenila, pričom na čele ostával okresný náčelník. Až v roku 1932 bola zrušená vojenská evidencia,⁸³ ktorú do tej doby spravovali okresné úrady. Výraznejšie zmeny sa však týkali okresnej samosprávy, keďže zanikajúci okresný výbor bol nahradený zastupiteľstvom, z ktorého dve tretiny členov boli volené. Počet členov nebol pevne stanovený, ale závisel od počtu obyvateľov okresu,⁸⁴ pohyboval sa od 18 do 36 a boli volení na šesťročné funkčné obdobie. Zvyšnú tretinu, takisto na rovnaké obdobie, menoval minister vnútra z odborníkov, pričom pri výbere zohľadňoval hospodárske, kultúrne, národnostné a sociálne pomery v regióne. Uznesenia zastupiteľstva boli schvaľované nadpolovičnou väčšinou prítomných členov, pričom dôležitejšie otázky vyžadovali dvojtretinovú väčšinu. V okresnej samospráve sa mohol používať jazyk menšiny, ak v okrese tvoria 20 % obyvateľstva.

Okresné zastupiteľstvo malo možnosť zriaďovať rôzne komisie, najmä pre správu okresných podnikov a ústavov. Členstvo v komisiách malo byť zložené z obyvateľov daného okresu, pričom predsedov menoval okresný náčelník. Medzi najvýznamnejšie komisie patrila okresná finančná komisia, ktorá mala rovnaké kompetencie ako v predchádzajúcom župnom období.

Pôsobnosť okresného zastupiteľstva bola porovnateľná s kompetenciami predchádzajúceho okresného výboru. Významnou zmenou bola povinnosť zastupiteľstva zriadiť okresný výbor ako užší, poradný a kontrolný orgán. Tento osemčlenný okresný výbor bol volený zastupiteľstvom z jeho členov, pričom jeho predsedom bol opäť okresný náčelník, ktorý bol zodpovedný za zvolávanie neverejných zasadnutí minimálne desaťkrát ročne. Hlavné úlohy okresného výboru sa sústredili na prípravu okresného rozpočtu, sledovanie hospodárenia a zostavovanie záverečného účtu okresu, teda sa zaoberal hospodárskymi a finančnými záležitosťami.⁸⁵

Výkon uznesení oboch orgánov okresnej samosprávy bol viazaný na funkciu okresného náčelníka a príslušného okresného úradu.

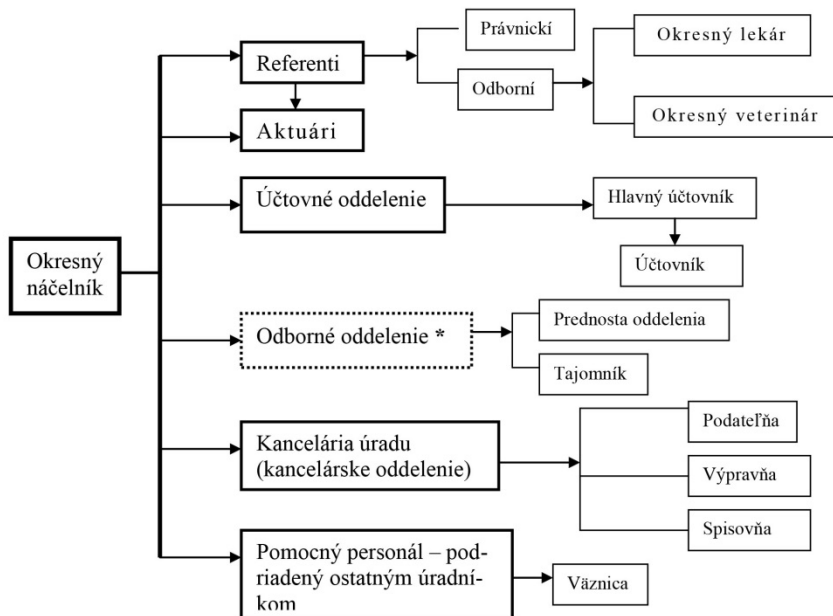
⁸¹ VI. nar. č. 93/1928 Sb. z. a n.

⁸² Tamže, § 3.

⁸³ VI. nar. č. 95/1932 Sb. z. a n., ŠALE, p. Poprad, f. OÚ Poprad, sign. č. 1053/1933 prez., obežník PKÚ č. 38.900/1932 prez.

⁸⁴ Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., §§ 63,64; z. č. 126/1927 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 98/1928 Sb. z. a n. – nový rokovací poriadok; vl. nar. č. 229/1928 Sb. z. a n. – rokovací jazyk.

⁸⁵ Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., §§ 83-89.

Obr. 6: Štruktúra okresných úradov v medzivojnovom období.⁸⁶

Aj po tejto etape reformy pozostávala regionálna správa z okresných úradov, notárskych úradov a četníckych obvodov. Notárske úrady neboli reformou významne dotknuté a ich činnosť sa postupne ustálila v deviatich oblastiach správy: finančná správa, vzťahy k obciam, sčítanie ľudu, pohyb obyvateľstva a voličské zoznamy, zdravotníctvo, sirotská a poručenská agenda, hospodárske záležitosti, ubytovanie vojska, uplatnenie branného zákona a školské záležitosti.⁸⁷ Po zavedení krajiniského zriadenia pokračovali obecní (obvodní) notári vo funkcii „prvého kontaktu“ s miestnym obyvateľstvom a pôsobili ako podpora okresného náčelníka pri interakcii s okresným úradom. Vykonávali na Slovensku úlohy, ktoré v západnej časti republiky spadali pod obce a okresné úrady.

Zmeny sa netýkali ani četníckych staníc v okresoch. Okresný úrad a okresný náčelník tvorili orgán prvej stolice, zodpovedajúci za zákonné uplatňovanie

⁸⁶ TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 89.

⁸⁷ Z. č. 43/1922 Sb. z. a n., vl. nar. č. 131/1922 Sb. z. a n.; z. č. 211/1920 Sb. z. a n.; z. č. 243/1922 Sb. z. a n.; zák. čl. XXII:1886; z. č. 161/1920 Sb. z. a n.; z. č. 256/1920 Sb. z. a n.; z. č. 663/1919 Sb. z. a n.; zák. čl. XIV:1876; zák. čl. XX:1897; zák. čl. II:1898; zák. čl. XVI:1890; zák. čl. XII:1894; zák. čl. XIX:1898; z. č. 248/1920 Sb. z. a n.; z. č. 193/1920 Sb. z. a n.; z. č. 292/1920 Sb. z. a n.; z. č. 226/1922 Sb. z. a n.

poriadkovej služby a bezpečnosti.⁸⁸ Okresy boli rozdelené na četnícke obvody, pričom v každom okrese sídlilo okresné četnícke veliteľstvo.

Týmto je zrejmé, že prijatie krajinského zriadenia nezaručilo úplnú unifikáciu správy v Československu. Notári na Slovensku ostávali medzičlánkom medzi obecnou samosprávou a okresným úradom, čo predstavovalo významný rozdiel. Na vyššej úrovni, teda na úrovni okresov a krajiny, však správa fungovala v mnohých aspektoch podobne ako v západnej časti republiky. Zavedenie krajinského zriadenia tak predstavovalo dôležitý krok smerom k celkovému zjednoteniu administratívneho systému v Československej republike.

Prechodné obdobie vývoja správy v rokoch 1938 – 1939

Hoci formálne existovala sústava orgánov a inštitúcií krajinského zriadenia na Slovensku až do 31. decembra 1939, keď Krajinský úrad v Bratislave ukončil svoju činnosť, v skutočnosti sa už v posledných mesiacoch roku 1938 udiali vo verejnej správe významné zmeny. V tomto období došlo k vážnemu narušeniu územnej integrity Československej republiky v niekoľkých fázach. Mníchovská konferencia veľmocí viedla k prepisovaniu hraníc, predovšetkým v českom, moravskom a sliezskom pohraničí, pričom sa dotkla aj niektorých menších častí Slovenska. Išlo o Devín a Petržalku.

V ďalšej fáze, po neúspešných rokovaníach v Komárne, bola južná hranica Slovenska s Maďarskom významne pozmenená viedenskou arbitrážou. Na konci roku 1938 bola uzavretá aj dohoda o úprave hraníc so susedným Poľskom. Tieto územné zmeny mali značný dopad na regionálnu a miestnu správu prihraničných oblastí, čo si vyžiadalo prvé úpravy vo fungovaní verejnej správy.

Zároveň zahraničnopolitická kríza, do ktorej sa Československo dostalo, ovplyvnila aj domácu politickú situáciu, čo v októbri 1938 viedlo k vyhláseniu autonómie Slovenska. Prijatím autonómneho princípu sa vytvorila autonómna Slovenská krajinská vláda, čo viedlo k novej situácii vo vnútornej správe, ktorú v tom čase ešte reprezentoval dožívajúci Krajinský úrad v Bratislave, ale paralelne už aj nové Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny. Toto prechodné obdobie vyvrcholilo vyhlásením Slovenského štátu v marci 1939 a prinieslo oficiálne uznanie autonómnych orgánov ako súčasť nového štátneho útvaru, čo ukončilo existenciu viacerých dožívajúcich inštitúcií.

Na okresnej úrovni prechodné obdobie zahŕňalo úpravy územnej správy, zmeny niektorých sídel okresných úradov a ich presun z odstúpených území.⁸⁹ Na južnom Slovensku došlo k zmene sídel 15 bývalých okresných úradov, pričom mnohé z nich začali pracovať v provizórnych podmienkach. V najviac postihnutých

⁸⁸ Z. č. 299/1920 Sb. z. a n.

⁸⁹ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Kancelária prezidenta republiky SR, 1939 – 1945, sign. č. 699/1940, sign. č. 1031/1940.

okresoch bola zlikvidovaná samosprávna zložka, a jej kompetencie prešli do rúk okresných náčelníkov a okresných úradov.⁹⁰

Na úrovni Slovenskej krajiny sa situácia zmenila prijatím zákona o autonómii Slovenska,⁹¹ ktorý legalizoval krajinú vládu ako súčasť centrálnej vlády. Vznikol Snem Slovenskej krajiny, kompetentný vo vybraných oblastiach, čím sa dočasne udržala kontinuita Česko-Slovenskej republiky. S vytvorením krajinkej vlády, a onedlho aj vlády Slovenskej republiky, vznikol vo vnútornej správe kompetenčný dualizmus medzi dožívajúcim krajiným úradom a novým ministerstvom vnútra. Okresné úrady však zostali pod jurisdikciou krajiného úradu až do jeho zániku, pričom museli vykonávať aj nariadenia ministerstva vnútra.

Župné zriadenie 1940 – 1945

Už koncom roku 1938 začali prebiehať práce na vytvorení pravidiel pre definitívnu úpravu správy.⁹² Tento proces sa zrýchlil po vyhlásení Slovenského štátu a v júli 1939 bol prijatý nový zákon o reorganizácii vnútornej verejnej správy.⁹³ Zákon zásadne zmenil všetky úrovne správy, pričom zrušil krajiný úrad, ktorého právomoc bola prenesená na ministerstvo vnútra. Nový zákon zaviedol šesť nových žúp, ktoré nenadväzovali na niekdajšie medzivojnové a ani na historické administratívne župy z obdobia bývalej monarchie. Okresná samospráva bola zrušená na celom území vtedajšieho Slovenska. Kompetencie, ktoré doteraz vykonávala, sa čiastočne preniesli na okresných náčelníkov, ale predovšetkým na novovytvorenú župnú samosprávu, ktorú reprezentoval 12-členný menovaný župný výbor. Tento výbor sa zaoberal najmä hospodárskymi otázkami župy a jeho činnosť bola podobná činnosti župnej samosprávy z medzivojnového obdobia.

Zákon o reorganizácii verejnej správy znížil počet okresov na 59,⁹⁴ čím sa územne lepšie prispôsobili novým hraniciam. Kompetencie okresných úradov sa oslabili, pretože časť ich predchádzajúcich úloh (33 agend) bola presunutá na notárske úrady.⁹⁵ Nové župné úrady naopak získali až 79 agend, medzi ktorými boli záležitosti týkajúce sa obcí, matrík, pôrodných báb, lekárskej starostlivosti, sociálneho poistenia, vyvlastňovania, správy ľudových škôl a detských opatrovní,

⁹⁰ Prezídium krajiného úradu 23. novembra 1938 nariadilo v niektorých južných okresoch rozpustiť okresné zastupiteľstvá, výbory a všetky komisie v okresoch Galanta, Šaľa, Modrý Kameň, Krupina, Levice, Lučenec, Revúca, Rožňava, Rimavská Sobota a Trebišov. ŠAKE, p. Rožňava, f. Okresný úrad v Dobšinej, 1938 – 1944, sign. č. 46/38 prez., obežník PKÚ č. 72. 500/38 prez., reagujúci na výnos MV Slovenskej krajiny č. 387/38; tiež ŠAKE, p. Rožňava, f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945, sign. č. 1272/1938 prez.

⁹¹ Z. č. 299/1938 Sb. z. a n.

⁹² Pozri bližšie TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 113-116.

⁹³ Z. č. 190/1939 Sl. z.

⁹⁴ Tamže, diel II., §8. Okres so sídlom vo Vyšnom Svidníku bol napokon utvorený v roku 1942 z okresu Stropkov z. č. 107/1942 Sl. z.

⁹⁵ Z. č. 190/1939 Sl. z., príloha C k §-u 15.

hospodárskych škôl, poľnohospodárstva, lesníctva a mnohých ďalších.⁹⁶ Ústavnoprávny výbor Slovenského snemu konštatoval, že došlo k presunu približne 10 % agendy okresných úradov.⁹⁷

Začiatkom 40. rokov sa význam okresných úradov ďalej znižoval, pričom pokračoval presun ďalších agend k župným úradom, predovšetkým v oblastiach elektrifikácie, vyvlastňovania a niektorých častí lesnej a poľnohospodárskej správy.⁹⁸ Vytvorením nových župných úradov sa tak pre okresné úrady vytvorila odvolacia inštanca pre väčšinu riešených záležitostí. Zrušenie okresnej samosprávy malo za následok aj presun okresných podnikov pod župnú samosprávu, pričom niektoré z nich zanikli úplne.

Najnižšou úrovňou vnútornej správy naďalej zostával notár, ktorý si zachoval priame služobné podriadenie okresnému náčelníkovi. Hoci niektoré agendy boli presunuté na notárske úrady, ich vzťah k okresnému úradu sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nezmenil. V roku 1941 bol zavedený oficiálny názov „obecný (obvodný) notársky úrad“.⁹⁹ Predtým bola oficiálna funkcia označovaná ako „obecný (obvodný) notár“, aj keď sa často v praxi používal výraz notársky úrad či notariát.

Aj četníci prešli len minimálnymi úpravami, pričom najväčšou zmenou bolo ich premenovanie na žandárov a četnícke stanice na žandárske v roku 1939. Platnosť si zachoval zákon o četníctve z roku 1920.¹⁰⁰

Obecné zriadenie však podstúpilo významnejšie zmeny. Samospráva obcí bola postupne nahradená menovanými vládnymi komisármi. Po reorganizácii verejnej správy v roku 1940 prešla kontrola nad obcami na župné úrady, pričom okresné úrady stratili dočasne právo menovať vládnych komisárov. Okresní náčelníci mohli len navrhovať zrušenie obecnej samosprávy a kandidáta na pozíciu vládneho komisára. Až v roku 1943 boli kompetencie v tejto oblasti vrátené okresným úradom.¹⁰¹ Voľby do obecných samospráv sa konali až koncom februára a začiatkom marca 1944.¹⁰²

Ak zhodnotíme nové župné zriadenie a zmeny oproti predchádzajúcim reformám, išlo o centralizovaný systém. Regionálna a miestna samospráva bola odstránená, pričom aj župné výbory boli menované, čím sa samospráva výrazne

⁹⁶ Tamže, príloha A k §-u 12.

⁹⁷ Snem Slovenskej republiky. 1. volebné obdobie, 1. a 2. zasadanie, tlač 1-149, A tlač 1-6 Snemu Slovenskej krajiny. (ďalej: TESNOPISSN...) stenografické správy, č. 29, tlač 23, správa ústavnoprávneho výboru.

⁹⁸ VI. nar. č. 95/1940 Sl. z., príloha A; VI. nar. č. 31/1941 Sl. z., príloha A.

⁹⁹ VI. nar. č. 91/1941 Sl. z., §1.

¹⁰⁰ Z. č. 299/1920 Sb. z. a n.

¹⁰¹ VI. nar. č. 95/1943 Sl. z., § 1.

¹⁰² ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Dobšiná, škat. č. 64, sign. č. D – 1248/1 – 7/6 – 1/1944.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národný archív Českej republiky v Prahe

- f. Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945
- f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918 – 1938

Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Kancelária prezidenta republiky SR, 1939 – 1945

MVSR Štátny archív v Bratislave

- f. Bratislavská župa I., 1398 – 1922

MVSR – Štátny archív v Banskej Bystrici

- f. Gemersko-malohontská župa II., (1638) 1803 – 1922

MVSR Štátny archív v Nitre

- f. Nitrianska župa I., 1464 – 1922

MVSR Štátny archív v Bytči, pobočka v Čadci

- f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945

MVSR Štátny archív v Levoči, pobočka v Poprade

- f. Okresný úrad v Kežmarku, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Poprade, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi, 1923 – 1945

MVSR Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave

- f. Okresný úrad v Rožňave, 1923 – 1938
- f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Dobšinej, 1938 – 1944

Literatúra

Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945: II. 1918 – 1945. Bratislava : SAV, 1973.

HLEDÍKOVÁ, Zdenka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích : Od počátku státu po současnost.* Praha : Lidové noviny, 2007.

- JOACHIM, Václav – HOLL, Richard – JABŮREK, Leopold: *Soubor předpisů o organizaci a působnosti zemských a okresních úřadů a zastupitelstev. První svazek.* Praha: Státní tiskárna v Praze III., 1928.
- LAŠTOVKA, Karel. Zemské či střední župy? Příspěvek k anketě Prúdů podává prof. Dr. Laštovka. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 82-93.
- LIPSCHER, Ladislav: *Ludácka autonómia – ilúzie a skutočnosť.* Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.
- LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938.* Bratislava : SAV, 1966.
- MEDVECKÝ, Ludevít. Ciele župnej reformy. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 75-82.
- MOSNÝ, Peter. *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918.* Košice : Právnická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1997.
- NOVÁK, Ján. Nové administratívne sriadenie v praxi. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 103-112.
- PACELT, Vincent. *Prevrat na Rožňavsku 1918 – 1919.* Rožňava, 1935.
- PEŤKO, Koloman. *Obecní notáři a veřejná správa.* Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom sv. Martine, 1932.
- PEŤKO, Koloman. *Okresné zriadenie na Slovensku: Dejinný prehľad okresnej organizačnej sústavy.* Trenčín : Kníhtlačiareň okresných notárov v Trenčíne, 1931.
- PONIČAN, Pavel. *Príručka administratívneho práva platného na území Slovenska so zvláštnym zreteľom na župnú reformu.* Bratislava 1925.
- PONIČAN, Pavel. Zeme či župy? In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 94-103.
- SCHELLE, Karel. *Tradice zemského zřízení.* Brno : Masarykova univerzita, 1992.
- TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.* Krakov : SSP, 2013.

Pramene práva

- Krajinský zákonník (Országos törvénytár), 1882 – 1918
- Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1918 – 1939
- Slovenský zákonník, 1939 – 1945
- Snem Slovenskej republiky. 1. volebné obdobie, 1. a 2. zasadanie, tlač 1-149, A tlač 1-6 Snemu Slovenskej krajiny, stenografické správy.